

Світлана Шевченко

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інсти-
туту педагогіки НАПН України,
ORCID: 0000-0002-0432-8893*

Освітні та філософсько-освітні погляди українських діячів: політична філософія Дмитра Донцова

Постановка проблеми. Інтегральний націоналізм з'являється у країнах, де сильний дух мілітаризму ще більше зміцнюється у боротьбі за незалежність, і коли вважається, що після досягнення незалежності для забезпечення порядку, безпеки та життєздатності нової держави потрібний авторитарний правитель та\або мілітаризація.

Інтегральний націоналізм зародився у Франції наприкінці XIX – на початку XX ст. і, відповідно до викликів часу, поставив націоналізм на новий рівень, у тому числі політичний.

Необхідно зазначити, що український інтегральний націоналізм має певну відмінність. Інтегральні українські націоналісти вважали себе провісниками ідеалістичного погляду на світ, який вони розуміли як антитезу матеріалістичній філософії марксизму-ленінізму та засіб від позитивізму провідних діячів української демократичної думки (Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова, Івана Франка та Михайла Грушевського). Шукаючи причини провалу української боротьби за незалежність (1917–1920), націоналісти переконалися, що маси прагнули незалежної держави, проте були засмучені та розчаровані слабким урядовим керівництвом. Критика окремих недоліків переросла в систематичну відмову від демократичних і соціалістичних принципів, які були помітною рисою українського національного руху наприкінці XIX і на початку XX століття. Гуманістичні традиції дореволюційного українського керівництва охарактеризовані як наївні й такі, яким не вистачає національних переконань. Націоналісти-інтегральні стали вважати, що їх епоха вимагала нових форм революційної дії, що може зрівнятися з жорстокістю і рішучістю, проявленими ворогами України¹.

¹ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.

Ідеологію ОУН до 1943 р. називають інтегральним націоналізмом. Аналізуючи наукову літературу, знаходимо цілу плеяду не менш відомих українських діячів: В. Липинський, І. Мірчук, М. Міхновський, В. Щербаківський та інші, які розглядали націоналізм як світогляд українського народу. Серед них і Дмитро Донцов (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, головний ідеолог українського інтегрального націоналізму.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Історико-культурологічна, політична, ідеологічна, культурно-громадська діяльність Д. Донцова, окремі аспекти його інтегрально-націоналістичної, патріотичної і педагогічної спадщини стали предметом наукового дослідження Р. Єндика, М. Сосновського та ін. Сучасне осмислення розвитку вітчизняної педагогічної науки представлено у працях Г. Грабовича, І. Дзюби, А. Жуковського, М. Железняка, С. Квітки та ін., які досліджували різні аспекти націоналістичної, просвітницької діяльності й аналізували праці Д. Донцова.

Звертаємось і до наукових надбань українських діячів Івана-Павла Химки та Пера Андерса Рудлінга, які стверджують, що українські націоналісти ніколи не вживали терміна «інтегральний націоналізм». Цю назву для означення ідеології ОУН запропонував Джон Армстронг після Другої світової війни². Інколи термін «інтегральний націоналізм» замінюють одним словом «інтегралізм».

Мета статті – розкрити освітні та філософсько-освітні погляди українського діяча з філософсько-освітньої позиції Дмитра Донцова.

Виклад основного матеріалу. Націоналізм як світоглядно-ідеологічний феномен є відображенням світоглядних установок певних соціальних груп, що проявляється в усвідомленні певної соціальної спільноти як тотальної цілісності та протиставлення цієї цілісності іншим, подібним їй за формою соціальним цілісностям. Український націоналізм як своєрідний соціокультурний паросток у дереві націоналістичної ідеології є віддзеркаленням всього політико-історичного шляху українства у всьому багатоманітті його проявів.

Д. Донцов є яскравим представником української школи націоналістичної ідеології, що пройшов світоглядний генезис від мислителя соціалістичної орієнтації до мислителя з чітко окресленою націоналістичною орієнтацією з атрибутом у формі якісної негації лівих ідеологій. Його світоглядна позиція є аперцептивним виразом певних соціальних груп, що прагнули до незалежності України, незважаючи на засоби, якими ця незалежність буде досягнута³.

² Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

³ Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

Політична філософія Дмитра Донцова (1883-1973), відома як «інтегральний націоналізм», справила величезний вплив на українську історію ХХ століття. Вона була основою ідеології ОУН, вона лишається ідейним підґрунтям багатьох правих партій та угруповань політичного спектру сучасної України.

Світогляд Донцова сформувався під визначальним впливом А. Шопенгауера, німецької «філософії життя» (Ф. Ніцше, О. Шпенглер, Г. Зіммель, В. Дільтей, гр. В. Фон Кайзерлінг), французького інтуїтивізму (А. Бергсон), творів Ж. Сореля, В. Парето і політичної філософії Б. Муссоліні. Справді, Д. Донцов часто покликається на цих авторів. Проте мало хто досліджував власне українські джерела його світогляду, а вони сягають найглибших шарів української історії та ментальності⁴.

При побудові концептуального каркасу теорії провідної верстви Д. Донцов використав праці італійських соціологів, які розробляли теорію «елітаризму» (Г. Моска, В. Парето, Н. Міхельс). Позитив Донцова як мислителя в тому, що він зміг відкинути вульгарне тлумачення концепцій згаданих діячів, спромігшись переробити отриманий конструкт під українські реалії, сформувавши якісну теорію української національної еліти⁵.

Ми ж спробуємо зосередити своє дослідження на філософській спадщині Д. Донцова, що зумовлено певними ретроспективним та перспективним причинами:

- 1) поруч із В'ячеславом Липинським, Дмитро Донцов першим в українській політико-правовій думці підняв до того спорадичні елітистські ідеї до рівня цілісної теорії, синтезувавши вітчизняні доробки із західними концепціями.
- 2) Його психологічно-волюнтаристичний підхід у теорії еліт спромігся перейти із розряду теорії до принципу національної політичної практики у 30-50 роки ХХ століття.
- 3) З огляду на глобальне поширення «західних» та «східних» концептів політичного процесу різного ґатунку, актуальним виглядає дослідження та впровадження в суспільне життя механізмів, що ґрунтуються на власних традиціях соціоорганізації.

Проблематику елітизму Дмитро Донцов розглядав у своїх працях «Модерне москофільство», «Націоналізм», «З приводу одної ересі», «Сучасне положення нації і наші завдання», «Підстави нашої політики», «Політика принципіальна і опортуністична», «Дух нашої давнини», «Орден – не партія», «Початки загравістів» і платформа «націоналістичного руху» та в інших⁶.

⁴ Стецько Я. Мої думки на маргінесі дискусії про Орден. Українська визвольна концепція. Твори, т.1, Мюнхен, 1987.

⁵ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич, 1994.

⁶ Див. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991; Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957; Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.

За змістом доктринальних пошуків його теорію еліт умовно можна поділити на три блоки: критика псевдоеліти «масового суспільства» як радикальна негація сучасного йому суспільства, яке змушує дати обґрунтування нової еліти; визначення і характеристика статусу позитивної провідної верстви; організація національної еліти.

На думку мислителя, саме зрада національної еліти є однією з детермінант, що привели до встановлення чужоземної влади в Україні. Причинами такої констеляції, Д. Донцов вважає заміну войовничого елемента національної еліти «пасивною» інтелігенцією «драгоманівського» типу, партикулярний меркантилізм української національної еліти, нездатність синхронізувати свої сили тощо...⁷.

Д. Донцов малює контрастний портрет представника української національної еліти, що складається із так званої теорії «трьох рис» (мудрість, мужність, благородство). Мислитель вважає їх атрибутивними для процесу формування молодого покоління української національної еліти. Він наголошує на традиціоналізмі й архаїзмі як важливих складових концепції національної еліти.

Філософ звертається до історичного минулого українського народу (Київська Русь, Україна за часів Богдана Хмельницького), яке містить чимало величних прикладів соціальної активності української національної еліти.

Донцов підкреслює роль Києва як потужного імпринта до відродження української національної еліти. Мислитель зосереджує увагу на історичному минулому Києва, яке, на його думку, може стати основою для побудови якісно нового конструкту української національної ідеї⁸.

Аналізуючи творчу спадщину Д. Донцова, не можна не відзначити певної подібності його концепцій до ідей видатного українського консерватора-монархіста В'ячеслава Липинського. Деякі дослідники творів Донцова схиляють до думки, що він запозичив певні концептуальні моменти у Липинського, оскільки їхні теорії провідної верстви досить подібні⁹.

Наголошування мислителем на окцидентальному виборі українства, на русі до західних соціальних моделей та ксенофобія до концептуального Сходу (Росії зокрема). Донцов вважає Україну географічним центром Європи, що повинна служити буфером між Росією та Заходом¹⁰.

Керуючись ідеями Ніцше, Дмитро Донцов прийшов до загального висновку: нація – не лише «мовна чи національна збірнота», – нація – це «воля

⁷ Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень. 1921.

⁸ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.

⁹ Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.

¹⁰ Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957.

щось спільне творити». Донцов намагався прищепити українському суспільству волю до влади і волю до життя, фанатизм на шляху боротьби за власну ідею, тверду віру у власні сили, і тільки такий вихід він вбачав у творенні повновартісної нації. Націю може порятувати лише народження нової психології переможців, а не рабів, «не вічний стогін покараних рабів і сльози»¹¹.

Історія, політика й мистецтво в його теоріях стоять поруч. У праці «Де шукати наших історичних традицій» Донцов із захопленням описував суворі епізоди історії козацтва і вважав, що коли українці відмовилися від політики національної агресії, коли національна ідея почала керуватися загальнолюдськими цінностями, перестала реалізовуватися через фанатизм, інстинктивні почування, емоційність, а не розумовість, дух національної нетерпимості, як це було за часів Богдана Хмельницького і тоді, коли Україна ще утримувала свою державність, тоді саме і почалося звиродніння нашого національного почуття.

«Націоналізм» (1926 р.) Д. Донцова – фундаментальна праця, яка стала своєрідним «євангелієм» для молодого покоління українських патріотів. Саме з ідей «Націоналізму» народились легендарні чини членів УВО, ОУН, УПА. У цій ґрунтовній роботі Донцов рішуче засуджує гнилий демосоціалізм «драгоманівців», «провансальців». Аналізуючи причини поразки наших визвольних змагань, він викриває демобілізуюче, роззброююче базікання «друзів народу» про «любов до братів-слов'ян», про «всепланетний рай», «демократію-соціалізм», піддає їх нищівній аргументованій критиці. Донцов апелює до Шевченка, до Лесі Українки, до М. Міхновського. У часах князівської доби, в славній козащині шукає той тип борця-лицаря, тип володаря-провідника, якого так не вистачало тоді і ще більше не вистачає зараз¹².

Обґрунтовуючи свої тези, він наводить незаперечні факти, цитує філософські та літературні твори, наводить приклади з вітчизняної та світової історії.

«Націоналізм» пробудив і кинув до святого бою за Україну легіони незламних лицарів, які рясно скропили кров'ю українську землю, «опаливши вогнем фанатичного прив'язання до неї». «Тільки плекання цілком нового духу порятує нас», – не втомлювався повторювати автор. Донцовський чинний націоналізм захопив гарячі серця галицької молоді, підпорядкував її Ідеї Нації. Донцов став для неї незаперечним авторитетом, хоч як не намагалися демосоціалісти та комуністи спалювати його, применшити його значення, просто замовчати, заховати – нічого в них не вийшло і до цього часу.

«України ще немає, але ми можемо створити її в нашій душі», — писав він, і ця Україна поставала в душах молодих українських борців. Україна ге-

¹¹ Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.

¹² Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992.

роїчна, Україна, яка творить себе і світ, а не є продуктом творення «сильних світу сього». «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї» – ось кредо послідовників Донцова, зміст їхнього життя¹³.

Висновки. Майстер слова, блискучий публіцист, Д. Донцов, дав нам твори, значення яких переоцінити неможливо. Його слово гостре, мова лаконічна, означення влучні й чіткі. І саме цим він страшний для ворогів України до сьогодні. «Націоналізм» перевидавався декілька разів на чужині, а нещодавно перевиданий видавництвом «Кальварія» в Україні. Актуальність його творів, його філософія інтегрального націоналізму і на сьогодні величезна. Актуальність ідей Д. Донцова – ще й у формуванні нової хвилі національної еліти в душі національних традицій.

Донцов послідовно обстоював ідею незалежності України й застерігав від орієнтації на Москву, незважаючи на те, чи вона царська, республіканська, буржуазна, чи пролетарсько-соціалістична. Як пише сучасний політолог А. І. Ключ, Донцов ототожнював царизм і комунізм, оскільки вони є різновидами однієї ідеології і відрізняються лише суттю.

Список використаних джерел

- Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. Дрогобич, 1994.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич, 1991.
- Донцов Д. Єдине, що є на потребу. Київ, 2002.
- Донцов Д. За яку революцію. Мюнхен, 1957.
- Донцов Д. Партія чи орден. ЛНВ, лютий, 1933.
- Донцов Д. Підстави нашої політики. Відень. 1921.
- Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич, 1992.
- Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧ ОУН. Нью-Йорк, 1962. Львів, 1991.
- Ленкавський С. Історія Українського Націоналізму. Український Націоналізм. Твори, т.1, Івано-Франківськ, 2002.
- Стецько Я. Мої думки на маргінесі дискусії про Орден. Українська визвольна концепція. Твори, т.1, Мюнхен, 1987.
- Шевченко С.М. Микола Міхновський (1917-1924 рр.) як один із представників українського національного руху кінця XIX – початку XX століття. *The 6th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world»* (April 6-8, 2023). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. С. 384-387. – Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/vi-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-6-8-04-2023-toronto-kanada-arhiv/> <https://lib.iitta.gov.ua/734919/>
- Шевченко С.М. Національна освіта й виховання учнів у творчості Юрія Федьковича. *The 7th International scientific and practical conference «Scientific research*

¹³ Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУНз і ЗЧ ОУН. Нью-Йорк, 1962. Львів, 1991.

in the modern world» (May 4-6, 2023). Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2023. С. 380-384. – Режим доступу: <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-4-6-05-2023-toronto-kanada-arhiv/> <https://lib.iitta.gov.ua/735221/>

Шевченко С.М. Національні ідеї В. Липинського. *Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання* : зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. уч., 16 трав. 2023 р., Київ / Вінниця : ТВОРИ, 2023. С. 99-101. – Режим доступу: http://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=ourpublications http://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Seminar_abstract_collection_16.052023.pdf

Анотація

У статті розглядається український інтегральний націоналізм на засадах політичної філософії Дмитра Донцова. Доведено, що цінним у цій площині є звернення до націоналізму як світоглядно-ідеологічного феномену, відображення світоглядних установок певних соціальних груп, що проявляється в усвідомленні певної соціальної спільноти як тотальної цілісності і протиставлення цієї цілісності іншим подібним їй за формою соціальним цілісностям. Виявлено, що український націоналізм як своєрідний соціокультурний напрям націоналістичної ідеології є віддзеркаленням всього політико-історичного шляху українства. Аргументовано актуальність праць та філософії Д. Донцова.

Встановлено, що Д. Донцов є яскравим представником української школи націоналістичної ідеології. Його світоглядна позиція є аперцептивним виразом певних соціальних груп, що прагнули до незалежності України, незважаючи на засоби, якими ця незалежність буде досягнута. Донцов підкреслює роль Києва як потужного імпринта до відродження української національної еліти. Він зосереджує увагу на історичному минулому української столиці, яке вважає перспективною основою для побудови якісно нового конструкту української національної ідеї. Донцов послідовно обстоював ідею незалежності України. Доведено, що актуальність його ідей лежать у сучасній площині національних традицій України.

Ключові слова: інтегральний націоналізм, український націоналізм, філософія, політико-історичний шлях.

Abstract

The article examines Ukrainian integral nationalism based on the political philosophy of Dmytro Dontsov. It has been proven that the appeal to nationalism as a worldview and ideological phenomenon, a reflection of the worldview attitudes of certain social groups, is valuable in this plane, which is manifested in the awareness of a certain social community as a total integrity and the opposition of this integrity to other social integrity similar to it in form. It was revealed that Ukrainian nationalism as a kind of socio-cultural direction of nationalist ideology reflects the entire political and historical path of Ukrainianism. The relevance of D. Dontsov's works and philosophy is argued.

It has been established that D. Dontsov is a bright representative of the Ukrainian school of nationalist ideology. His worldview position is an apperceptive expression of certain social groups that aspired to the independence of Ukraine, regardless of how this independence will be achieved. Dontsov emphasizes the role of the city of Kyiv as a powerful imprint for the revival of the Ukrainian national elite. The thinker focuses on the historical past of Kyiv as the basis for building a qualitatively new construct of the Ukrainian national idea. Dontsov consistently defended the idea of Ukraine's independence. It has been proven that the relevance of D. Dontsov's ideas lies in the modern plane of the national traditions of Ukraine.

Keywords: integral nationalism, Ukrainian nationalism, philosophy, political-historical path.